

^ε 'Εν συνεχεία ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει τὴν προσπάθειαν τοῦ φιλολόγου πρὸς συγκέντρωσιν καὶ ταξινόμησιν τῶν πηγῶν (recensio). Ἡ παραδοσιακὴ πηγὴ ἑνὸς κειμένου δύναται νὰ εἶναι ἄλλοτε μία (codex unicus), ἄλλοτε πολλαί. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ κριτικὸς προβαίνει εἰς προσεκτικὴν μελέτην τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου· εἰς τὴν δευτέραν ἀπαιτεῖται περίπλοκος διαδικασία. Ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει λεπτομερῶς τὴν προσπάθειαν τοῦ φιλολόγου περὶ τὸν ἔλεγχον τῶν πηγῶν, ὁμιλεῖ περὶ τῶν προτύπων παραδοσιακῶν πηγῶν, τῶν ἀρχετύπων, ἐκ τῶν ὁποίων πηγάζει ἡ πρώτη διακλάδωσις τῆς παραδόσεως καὶ παρέχει λεπτομερεῖς πληροφορίας καὶ διάγραμμα κατατοπιστικὸν καὶ ἐπεξηγηματικὸν τῆς πορείας τῆς παραδόσεως.

Ἀκολούθως ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται διεξοδικῶς περὶ τὴν διαδικασίαν τῆς ἐξετάσεως τῶν ποικίλων γραφῶν (examinatio) καὶ παρέχει κατατοπιστικὰς καὶ ὠφελίμους πληροφορίας. Ὑπογραμμίζει δ' ὅτι ὁ ἔλεγχος τῶν ποικίλων γραφῶν εἶναι λίαν ἐπίπονος καὶ ἀπαιτεῖ εἰδικευμένον φιλόλογον. Ὁμιλεῖ ἔπειτα ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ τῶν χρησιμοποιουμένων συμβόλων, παραθέτει δὲ παραδείγματα διαφόρων γραφῶν καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν.

Εἰς τὸ Παράρτημα I μελετᾷ τὰ λεγόμενα ἐνδεικτικὰ σφάλματα καὶ περιπτώσεις ἀλληλεξαρτήσεως, ἐξετάζει δηλαδὴ τὰ σφάλματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ στεμματικὰ ἐν γένει συμπεράσματα. Εἰς τὸ Παράρτημα II ἀναδημοσιεύεται ἡ ἀνασκόπησις τοῦ 1956, ἡ ὅποια περιλαμβάνει διευκρινήσεις ἐννοιῶν τινῶν προγενεστέρας ἐκδόσεως, αἵτινες ἐκρίθησαν ἀπαραίτητοι.

Ἐν τέλει δημοσιεύονται σχόλια καὶ ἐπεξηγηματικαὶ παρατηρήσεις τοῦ μεταφράσαντος τὸ κείμενον καὶ πίνακες περιπτώσεων ἀλληλεξαρτήσεως κωδικῶν καὶ στεμματικῶν τύπων. Ἡ παράθεσις τούτων ἐκρίθη ὑπὸ τοῦ φιλοπονήσαντος τὴν μετάφρασιν ἀπαραίτητος, κυρίως δὲ ἀπευθύνονται πρὸς τὸν μὴ εἰδικῶς ἀσχολούμενον περὶ τὴν Κριτικὴν. Ὅντως ἀποτελοῦν ἀξιόλογον συμπλήρωμα τοῦ κειμένου λίαν χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον. Οἱ δημοσιευόμενοι εἰς τὸ τέλος πίνακες συμπληρῶνουν τὴν χρησιμότητα τοῦ ἔργου.

Γενικῶς τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον εἶναι πολὺ χρήσιμον διὰ τὸν Ἕλληνα φιλόλογον, ἡ δὲ παρουσία του εἰς τὸν χῶρον τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ἀποτελεῖ παρήγορον μήνυμα στροφῆς πρὸς τὰς πηγὰς τῶν κλασσικῶν κειμένων, τῶν ὁποίων ἡ μελέτη διέρχεται διεθνῶς βαθεῖαν κρίσιν.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Ν. ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ

* *

ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, Ἡ Ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πηγὰς, τόμος Γ', Μέρος Α', Γράμματα - Ἐπιστῆμαι - Τέχναι ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων μέχρι τοῦ 395 μ. Χ., Λευκωσία 1975, σσ. κα' + 592, 8ον (Τυπογραφεῖα Ζαββαλῆ).

Ἐχομεν ἐμπρὸς μας τὸν τρίτον ὀγκώδη τόμον τῆς μνημειώδους ἐργασίας τοῦ Κυπρίου φιλολόγου Κ. Χατζηωάννου, τόμον ποὺ εἶδε τὸ φῶς τὸν Ἀπρίλιον τοῦ τρέχοντος ἔτους, ἐπομένως κάτω ἀπὸ τὰς τραγικὰς συνθήκας, ὑφ' ἃς διατελεῖ ἡ μαρτυρικὴ μεγαλόνησος μετὰ τὴν τουρκικὴν εἰσβολὴν καὶ τὴν προσφυγοποίησιν μεγίστου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς, ἀναγκασθεὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἀμμόχωστον πρὸ τῶν ἐπελαυνόντων τουρκικῶν ἀρμάτων, ἐπέχειρ-

γάσθη τὸν τόμον ἐν Λεμεσῷ, ὅπου κατέφυγε καὶ ὅπου διαμένει ὡς πρόσφυξ. Ἐν μέρος μάλιστα τοῦ ὑλικοῦ ἠναγκάσθη νὰ συνθέσῃ διὰ δευτέραν φοράν, ἀφοῦ τὰ πρῶτα χειρόγραφα ἀπωλέσθησαν.

Ὁ ἀνὰ χεῖρας τόμος εἶναι, ὡς ἐλέχθη, ὁ τρίτος τῆς σειρᾶς. Ὁ πρῶτος τόμος «Τὰ θρυλούμενα, Ἱστορία καὶ Ἑθνολογία ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τοῦ 395 μ. Χ., Λευκωσία 1971» ἠξιώθη θερμῆς ὑποδοχῆς ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς φίλους τῆς Κύπρου ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπεύθυνον φιλολογικὴν κριτικὴν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς νήσου. Τὸ ἔργον ἐπληρέθη διὰ τὴν αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν του δομὴν, διὰ τὴν ἀρτίαν γνῶσιν, ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέως, τῶν μεθόδων ἐρεύνης, διὰ τὴν ικανότητα αὐτοῦ πρὸς σύνθεσιν τοῦ ὑλικοῦ. Ἡ σύλληψις τοῦ ἔργου ἐχαρακτηρίσθη ὡς λαμπρὰ καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ ὡς ἐπιδεξία. Ἐλέχθη ὅτι θεσμοθετεῖ κανόνας ὡς πρὸς τὴν συλλογὴν καὶ παρουσίαισιν τοῦ ὑλικοῦ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Κύπρου ἢ οἰασθήποτε ἄλλης χώρας. Ἐχρειάσθη ὁ συγγραφεὺς νὰ ἀφιερῶσῃ πολλὰ χρόνια, διὰ νὰ ἐρευνήσῃ τὸ βασιλεῖον τῶν πηγῶν καὶ νὰ τὰς μελετήσῃ. Ὅταν, ὡς ἐγράφη, ἡ ἐργασία συμπληρωθῇ — καὶ ὄντως πλησιάζει ἤδη εἰς τὴν ὀλοκλήρωσίν της —, θὰ ἀποδειχθῇ μία συνεισφορά μεγίστης ἀξίας, ἀναγκαῖον ἀπόκτημα διὰ τοὺς μελετῶντας τὴν ἱστορίαν τῆς Κύπρου καὶ τὴν πολιτιστικὴν της παρουσίαν εἰς τὸν κόσμον.

Ὁ ἐπακολουθήσας Β΄ Τόμος «Μυθολογία καὶ Θρησκεία» Γεωγραφία καὶ Γεωλογία, Λευκωσία 1973» ὑπῆρξεν ἰσάξιος τοῦ πρώτου.

Ὁ ὑπὸ ἐξέτασιν τρίτος τόμος συγκεντρώνει ὅλας τὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ποιητῶν, τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀρχαίας Κύπρου, μαζί μὲ τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ἔργων των καὶ ἀποβαίνει οὕτω τόσον ἱστορία τῆς ἀρχαίας Κυπριακῆς γραμματείας, ὅσον καὶ συνθετικὴ θεώρησις τῆς προσφοράς ἐνὸς ἐκάστου συγγραφέως, φιλοσόφου ἢ ἄλλου. Εἶναι ἐδῶ ἡ Κυπριακὴ ποίησις καὶ πεζογραφία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ καλλιτεχνία, πού σημειοῦν τὴν ἐπιβλητικὴν παρουσίαν της μέσα εἰς τὸν εὐρύτερον χῶρον τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ διάρθρωσις τοῦ τόμου, ὁμοία πρὸς ἐκείνην τῶν προηγηθέντων, εἶναι περὶ-που ἡ ἐξῆς. Δίδονται πρῶτον τὰ κείμενα τῶν ποιητῶν κατὰ χρονολογικὴν τάξιν ἀπὸ τῆς ἀπωτέρας ἀρχαιότητος πρὸς τοὺς ὑστέρους χρόνους: Εὐκλος ὁ χρησιμο-λόγος, Ὁμηρος (μία παράδοσις τὸν θεωρεῖ Κύπριον ἐκ Σαλαμῖνος), Στασίνοσ (ἂν οὗτος εἶναι ὁ συνθέσας τὰ Κύπρια ἔπη), Σώπατροσ ὁ Πάφιос, Κλέων ὁ Κου-ριεύσ, Καστορίων ὁ Σολεύσ, Ἑρμείασ ὁ Κουριεύσ. Ἐπειτα ἐμφανίζονται οἱ Κύ-πριοι φιλόσοφοι, παρατίθενται τὰ ἔργα των καὶ αἱ περὶ αὐτῶν πληροφορίες: Εὐ-δημοσ ὁ Κύπριос, Νικάνωρ ὁ Κύπριос, Δι.σκουρίδης ὁ Κύπριос, Ζήνων ὁ Κι-τιεύσ (συγγραφικὰ, ἀνέκδοτα περὶ Ζ., ἀποφθέγματα αὐτοῦ, πραγματεῖαι, φιλοσο-φία τοῦ Ζ., σύνολον σελίδων 164), Ἀριστόδημοσ ὁ Κύπριос, Δημῶναξ ὁ Κύπριос, Ἀκολουθοῦν οἱ Κύπριοι συγγραφεῖσ, ἱστορικοί, μυθογράφοι, ῥήτορες. Ἐπειτα παρατίθενται πληροφορίες περὶ συγγραφέων μὴ Κυπρίων, πού ἔγραψαν εἰδικὰ συγ-γράμματα περὶ Κύπρου, ὅπως ὁ Ἑλλάνικοσ, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θεό-φραστοσ, εἰδήσεις περὶ ἀνώνυμων πνευματικῶν δημιουργῶν, περὶ Κυπρίων ἐκκλη-σιαστικῶν συγγραφέων. Ἐπειτα ἡ πλειὰς τῶν Κυπρίων ἱατρῶν, Συέν εἰσι, Ἀπολ-λώνιοσ, Διαγόρασ, Ἀπολλόδωροσ, Ζήνων, καὶ τὰ κείμενα πού αἰσθητοποιοῦν τὴν συνεισφορὰν τῆς Κύπρου εἰς τὰς Τέχνας (Μουσική, Ἀγγειοπλαστική, Ὑφαν-τουργία, Ὀπλοποιητική). Εἰς τὸ Παράρτημα παρατίθεται Φίλωνοσ, ἐπισκόπου τοῦ Καρπασίου, «Ἑρμηνεία εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων» καὶ Φίλωνοσ «Ἐπιστολὴ πρὸς Εὐκάρπιον». Ἀκολουθοῦν Πίνακεσ χωρίων κατὰ συγγραφεῖσ, ὀνομάτων καὶ πρα-γματῶν, περιεχομένων.

Καὶ τὰ μὲν κείμενα τῶν συγγραφέων καὶ αἱ ἀντίστοιχοι ἀρχαῖαι πληροφορίες

καταλαμβάνουν την ἀριστερὰν ἐκάστοτε σελίδα τοῦ βιβλίου. Εἰς τὴν δεξιὰ κειμένην δίδεται ἀκριβῆς μετάφρασις τοῦ ἀρχαίου κειμένου εἰς τὴν ἀπλὴν νεοελληνικὴν, τῆς ὁποίας τὴν γλαφυρότητα εἶναι δύσκολον νὰ μὴ ἐπαινήσῃ ὁ ἀναγνώστης. Ἐὰν καὶ διαθέτει ὁμοιομορφίαν καὶ συνέπειαν, δὲν καταφεύγει εἰς ἀκρότητα, ἀποκρουμένα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα. Εἶναι μία ὑποδειγματικὴ δημοτικὴ. Οὕτω τὰ κείμενα γίνονται προσιτὰ ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἐπαίοντα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν. Ὁ συγγραφεὺς συντάσσει τὸ ἔργον του κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὀλίγων, προσφέρει ὅμως αὐτὸ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς δυνατότητας τῶν πολλῶν.

Καὶ ὁ τρίτος τόμος ἐμφανίζει τὰς ἀρετὰς τῶν προηγουμένων. Φιλολογικὴ ἐμβρίθεια, ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια, εὐμεθοδία εἰς τὴν διάταξιν τοῦ ὕλικου, εὐστοχία εἰς τὴν ἔκφρασιν. Τῆς φιλολογικῆς καταρτίσεως τοῦ συγγραφέως δεῖγμα ἀποτελεῖ, πλὴν ἄλλων, καὶ τὸ σύντομον κεφάλαιον «Διορθωτικὰ εἰς χωρία συγγραφέων καὶ κωδίκων, ἀναφέροντα Κυπρίου» (σ. 398—405), ὅπου ἐπιφέρονται ἐπιτυχεῖς διορθώσεις εἰς Τζέτζην καὶ προτείνεται εὐστοχος ἐρμηνεία χωρίου τοῦ Αἰγύλου ἀπὸ τὰς «Ἰκέτιδας». Καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις τοῦ ἔργου ἐντυπωσιάζει. Πλοῦτος τυπογραφικῶν στοιχείων, ἐκλεκτὸ χαρτί, ἐπιμέλεια ἐκδόσεως ὄχι συνήθης. Τὸ ἔργον ἀποτελεῖ ἔκδοσιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου καὶ εἶναι ὄντως ἀντάξιον τῆς πνευματικῆς ἀκτινοβολίας τῆς.

Ὁ Κ. Χατζηγιάννου εἶναι ἀπὸ μακροῦ γνωστὸς διὰ τὸ συγγραφικόν του ἔργον καὶ τὴν ἐν γένει δραστηριότητα εἰς τὸν Κυπριακὸν ἐθνικοπνευματικὸν χῶρον. Ἐχει ἰδιαιτέρως ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν διαλεκτολογίαν τῆς Κύπρου, μετὰ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ ἀρχαιογνωσίαν, μετὰ τοὺς μύθους καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς, μετὰ τὴν λαογραφίαν καὶ τὸν λαϊκὸν πολιτισμὸν τῆς. Ἡ «Βιβλιογραφία τῆς Κυπριακῆς Λαογραφίας καὶ Γλωσσολογίας» (1933), οἱ «Κυπριακοὶ μῦθοι» (1948), τὰ «Κυπριακὰ διαλεκτικὰ κείμενα» (1961) εἶναι μερικὰ μόνον ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτοῦ τοῦ ἀκαταπόνητου ἐργάτου τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ τὸ σχολιαζόμενον ἔργον «Ἡ Ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πηγὰς» θεωρεῖται, δικαίως, ὡς τὸ ἀποκορύφωμα πνευματικοῦ μόχθου πολλῶν δεκαετιῶν καὶ ἀληθῆς καθρέπτῆς τοῦ ἐλληνοκυπριακοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ συγγραφεὺς ἀνησυχεῖ ὅτι τὸ τελευταῖον τμῆμα τοῦ ἔργου του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ τὸ φῶς ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας καὶ ὑπὸ τὸ φοβερὸν καθεστῶς τῆς προσφυγιάς. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἀπὸ ἑνα Β' μέρος τοῦ Γ' τόμου, ποὺ θὰ περιλαμβάνῃ τὴν «ἀρχαίαν Κυπριακὴν διάλεκτον παρὰ τοῖς λεξικογράφοις καὶ σχολιασταῖς» καὶ ἀπὸ τὸν Δ' τόμον μετὰ «Σημειώσεις καὶ Σχόλια» τοῦ συγγραφέως εἰς τοὺς τρεῖς ἄλλους τόμους.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ εἶμεθα περισσότερον αἰσιόδοξοι ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐξεδόθη ὁ παρῶν τρίτος τόμος, ἔχομεν τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ εὐρεθῆ καὶ τρόπος καὶ χρόνος διὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ὑπολοίπου ἔργου. Ὁ χαλκέντερος δημιουργὸς του καὶ ἡ Κυπριακὴ του ψυχὴ μᾶς τὸ ἐγγυῶνται. Καὶ διὰ τὴν Κύπρον θὰ ἔλθουν ἀσφαλῶς καλύτεραι ἡμέραι. Ἄς μὴ λησμονοῦμεν τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ μας:

Θὰ γίνῃ ἡ ἀνάστασις μιᾶν αὐγῆ . . .

Θὰ ξαναγίνῃ τὸ πέλαγο, καὶ ἀάλι τὸ κύμα θὰ τινάζῃ

τὴν Ἀφροδίτη

Μετὰ τὸν τέταρτον καὶ τελευταῖον τόμον του τὸ ἔργον θὰ ἀποτελέσῃ ἐν μνημεῖον τῆς Κυπριακῆς ἱστορίας καὶ γραμματείας τόσον ἐπιβλητικόν, ὅσον ὀλίγα ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν γραμματείαν καὶ τὴν ἱστορίαν ἄλλων χωρῶν καὶ λαῶν.